

## Kopper-/ kiskonflikten med Storbritannia under første verdenskrig:

### **Innledning:**

Under første verdenskrig kom Storbritannia, som var den ledende sjømakta i ententen, tidlig til å ta i bruk handelsblokade av det europeiske fastlandet som et viktig maktmiddel. For å bli effektiv måtte denne blokaden også omfatte nøytrale stater, bl.a. de nordiske landa. Etter hvert ble det svært mange vareslag som ble ansett for å være krigsviktige, spesielt for Tyskland, og Storbritannia kom til å bruke store ressurser på å tette huller i blokaden og å gripe inn i handelen mellom Tyskland og landa i Norden og på kontinentet. Eksportører av stadig nye vareslag levert fra Norge ble satt under britisk press for å stanse eksporten av dem til Tyskland. Det oppsto konflikter om dette mellom den britiske og den norske regjeringa og den tilsynelatende alvorligste av disse kom til å dreie seg om eksporten av norsk koppermalm og svovelkis til Tyskland (Ørvik, 1971: 56).

Norge var i utgangspunktet sterkt innstilt på å holde seg politisk nøytralt i første verdenskrig, sjøl om det kanskje var flere bindinger til Storbritannia enn til noen andre av de krigførende maktene. Etter hvert som krigen trakk ut i tid ble Norge trukket nærmere inn under den ene parten i konflikten. Det var pga. stadige forandringer i hva britene trass i internasjonal overenskomster oppfatta som tillatelig for en nøytral stat i samhandelen med den andre parten.

For kopper/ svovelkiskonflikten mellom Storbritannia og Norge foreligger det en del offentlige framstillinger av selve forløpet fra tida etter avslutningen av første verdenskrig (Haffner, 1925: 693-694, 721, Industriforsyningsdepartementet, 1919: 1-2, Utenriksdepartementet, 1920: 68-69, Rasmussen, 1922: 113-123 og Statens metalcentral, 1922: 22-36 (kopperkonflikten), 49-53 (Rio Tinto- saken)). Konflikten har dessuten vært omtalt av Dorenfeldt, 1919, som var knytta til treforedlingsindustrien (*Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon*, 1984)– den største avtakeren i Norge av svovelsyre – et hovedprodukt av svovelkis . Den har ikke tidliger vært gjenstand for noen spesialundersøkelse. Men den er behandla av en rekke forskere som ledd i mer omfattende undersøkelser. Den første av disse var Wilhelm Keilhau (1927, på engelsk 1930) med en generell framstilling av Norges forhold under første verdenskrig. Med større avstand i tid til begivenhetene og etter andre verdenskrig, kom arbeidet til Olav Riste (1965). Det behandla også forholdet mellom Norge og Storbritannia under første verdenskrig. Den er også med i en generell framstilling av norsk utenrikspolitikks historie (Berg, 1995). Dessuten er det skrevet biografier om noen viktige norske aktører, som f. eks. utenriksminister Ihlen (Fasting, 1955).

Både Keilhau, Riste og Berg bruker *primære* kilder. Keilhau hadde bare adgang til begrensa kildemateriale i Norge og hadde i det vesentlige en økonomisk og sosial tilnærming . Han kom også med noen seinere tilføyelser i mer populære framstillinger (Keilhau, 1935, 1938). Riste, 1965, hadde adgang til mer omfattende britisk og delvis tysk kildemateriale, og hadde utenrikspolitisk tilnærming.

### **Forløpet av kopper-/ kiskonflikten:**

Framstillinga av forløpet av konflikten mellom Norge og Storbritannia som følger, er først og fremst basert på Keilhau sin (1927) men med korrektiv av Riste (1965), Berg (1995) og andre der det er aktuelt.

Norge innførte i desember 1914 forbud mot reeksport av importert kopper til Tyskland. Det var enighet med britene om mulighet for å gi dispensasjoner dersom disse ble varsla i god tid til Storbritannia (Riste, 1965: 52, 53).

Siden britene fikk kontroll med den amerikanske kopperkspporten og dessuten med forsyninga av kull og bunkersolje hadde de et godt utgangspunkt for å øve et bestemt press på Norge i spørsmålet om eksport av kopper og svovelkis. Allerede i mai 1915 informerte utenriksminister Ihlen Stortinget

om at Norge nå var den eneste leverandøren som kunne forsyne Tyskland med det svovelet som trengtes til framstilling av ammunisjon, at leveringene fra Norge hadde økt mye og han så for seg at Storbritannia ville komme med tiltak mot dette.

Tyskerne fulgte med i utviklinga av situasjonen ved sin utsending i Kristiania og var fullt klare over de faremomentene som dette kunne innebære. De advarte Norge om at dersom landet ga etter for presset fra ententen og forbød eksporten av slike produkter, ville Tyskland «beklageligvis» måtte ty til tilsvarende tiltak når det gjaldt utførsel av andre viktige varer til Norge (Riste, 1965: 109).

Til tross for streiker og andre vanskeligheter økte den norske kisperduksjonen og -eksporten betydelig i de to første åra av krigen. Dette skyldtes særlig eksporten til Tyskland. Tyskland ble etter hvert utestengt fra sin viktigste leverandør, kisgruvene til det britisk eide Rio Tinto- selskapet i Spania, som også var den viktigste enkeltaktøren på verdensmarkedet.

Allerede våren 1915 ble myndighetene i ententelandene mistenksomme når det gjaldt de nøytrale statenes handelspraksis. Deres mistenksomhet falt sammen med de nøytrales irritasjon over hyppige, etter deres syn ubegrunna klager fra ententen (Riste, 1965: 73). Den britiske legasjonen klaget over at Norge ikke hadde informert i henhold til reeksportforbudet av 1914 om dispensasjon for skiping av 90 tonn kompensasjonskopper til Tyskland. Britene advarte om at dersom det ikke ble slutt på dette, ville forsyninga av utenlandsk kopper til norske forbrukere kunne komme i fare. (Riste, 1965: 249). Den britiske regjeringa hadde allerede i februar 1915 vurdert å kjøpe opp hele den norske kopperproduksjonen for å hindre at noe av den gikk til Tyskland (Riste, 1965: 74),

### **Bransjeavtalen mellom Storbritannia og norske kisperportører:**

Ut på seinhøsten i 1915 fikk den britiske regjeringa ved en bransjeavtale kontroll over hele den amerikanske eksporten av raffinert kopper og koppervarer. Norge var avhengig av import av slikt kopper bl. a. til utbygging av det elektriske ledningsnettet i samband med satsinga på vasskraft til industriformål. Avtalen var ikke offentlig og de norske importørene fikk en ubehagelig overraskelse da det viste seg at ordrene deres i USA ikke kunne effektueres. Etter protest fra Norge kom det tilbakemelding om at britiske myndigheter mislikte sterkt at det ble eksportert kopper fra Norge til Tyskland. og at koppervarer derfor ikke kunne utføres til Norge uten britisk tillatelse. I den sammenhengen var det på britisk hold interesse for at eksportforbudet også skulle gjelde for norskprodusert kopperråstoff, men dette førte så langt ikke til politiske tiltak (Riste, 1965: 108). Norske importører prøvde å få til en bransjeavtale med Storbritannia om import av kopper. Men de fikk tilbakemelding om at betingelsen måtte være et generelt norsk utførselsforbud for kopper. Ihlen henvendte seg da om muligheten for import av kopper overfor amerikanske myndigheter. Disse svarte at de ikke kunne foreta seg noe uten klager fra amerikanske kopperfirmaer. Det ble meldt at den britiske regjeringa ikke ville slippe noe kopper gjennom før Norge hadde innført utførselsforbud for landets egne kopperprodukter (Riste, 1965: 110). Britene sendte et forslag til den norske utenriksministeren om en ordning for utveksling av norsk kopper og kopperholdige produkter mot foredla og bearbeida oversjøisk kopper fra USA. Den inneholdt krav om at den norske regjeringa skulle forby eksport av alt kopper og alle kopperholdige produkter dersom dette ikke skjedde i bytte med tilsvarende vekt i bearbeida koppervarer som i råvarene. Eksport til Danmark og Sverige var unntatt fra kravet i forslaget. Importen til Norge skulle foregå via en bransjeforening og Storbritannia skulle være forplikta til å ta imot inn til 10 000 t kopper i vekt fra Norge. I følgeskrivet framholdt britene at det ikke var noen andre nøytrale stater som eksporterte råvarer for krigsmateriell til Storbritannias fiender og samtidig venta at Storbritannia skulle lette deres egen import av slike råvarer. Det var brukt ganske sterke formuleringer:

«Det er praktisk talt sikkert at kobber eksportert fra Norge blir brukt til framstilling av de granater som dag efter dag volder død og uførhet mellom soldatene fra Storbritannien og dets allierte. Det er endog sandsynlig at kobber gravet ut i norske gruber utgjør deler av det materiale som blir brukt

ved konstruktionen av de undervandsbaater som «med behørig agtelse for de nøytrales rettigheter» har ødelagt saamange norske skibe og dræbt og saaret ikke faa norske sjømænd. Den inflaterte pris paa norks kobber er i virkeligheten en pris paa blod,-...» (Keilhau, overs., 1927: 156)

Utenriksminister Ihlen svarte at den norske regjeringa ikke kunne la seg lede av slike hensyn ved avgjørelser om norske borgeres frie utførsel av landets egne produkter. Den britiske regjeringa hadde ikke noen gang før under krigen påstått at en nøytral stat skulle ha plikt til å hindre norske borgere i å selge noe til de krigførende partene som evt. kunne brukes i krig. Dersom dette skulle gjennomføres konsekvent, måtte også den pågående utførselen av slikt til Storbritannia stanses. Norge følte seg ikke spesielt knytta til noe bestemt land.

Utenriksdepartementet innbød de norske næringsinteressene til å medvirke til å få i stand en ordning med eksportforbud for kopperholdige råvarer. Dette førte etter forhandlinger selskapene imellom til dannelse av «Kisekportforeningen» som skulle håndtere disse sakene. Men de gruvene som produserte kis med mindre enn 1% kopper ønska å stå utafør foreningen.

Utenriksdepartementet oversendte en note til Storbritannia på norsk om at den norske regjeringa var villig til å innføre eksportforbud på «kobber, kobbermalm, kobberholdig svovlkis, kobberholdig kisavbrand»(Keilhau, 1927, 158). I det britiske svaret ble det brukt følgende oversettelse:»Copper», «Copper Ore», «Pyrites containing Copper», «Purple Ore containing Copper»(Keilhau, 1927: 158).

Utenriksdepartementet foretok ikke noen undersøkelse av den britiske oversettelsen med fagkyndig hjelp. Den norske regjeringas vilkår for å innføre utførselsforbudene ble oversendt til britene i sin endelige form. Dermed ble avtalen godkjent av den britiske sendemannen den 30 august 1916. Tyske myndigheter var allerede varsla og 1. september innførte utenriksdepartementet utførselsforbud for:»kobber, ubearbeidet, kobbermalm, kobberholdig svovlkis, kobberholdig kisavbrand»(Keilhau, 1927: 158).

### **De viktigste bestemmelsen i kopperavtalen Norge- Storbritannia:**

Norge skulle få importere inn til 8000 tonn ferdig kopper i bytte mot eksportert norsk kobber og -råstoff. Pga. stansen i kopperforsyninga fra USA og streiken i Norge lot den britiske regjeringa Norge raskt få importere 3000 tonn kopper uten tilsvarende bytte med kopperråstoffer.

Kompensasjonsråstoffene fra Norge skulle inneholde 8000 tonn reint kopper i form av bessemekopper, koppermalm, kopperholdig svovelkis og kopperholdig kisavbrann tonn mot tonn.

Til gjengjeld for den britiske eksporttillatelsen på 3000 tonn kopper ga den norske regjeringa forkjøpsrett på norsk svovelkis til den britiske regjeringa inn til det i form av kis var eksportert 3000 tonn kopper til Storbritannia som gjenytelse for de 3000 tonn importert kopper. Dette siste ble i følge Keilhau (1927: 161) avtalt samtidig med det øvrige i avtalen.

### **Ny konflikt om eksport av kopperfattig svovelkis:**

I september fikk det norske tollvesenet beskjed om at all kis med under 0,5 % kopper kunne utføres fritt uten hensyn til eksportforbudet av 1. september.

Dette resulterte i en skarp reaksjon fra britene om at det var et klart brudd på bestemmelsene i kopperavtalen om «Pyrites containing copper». Etter britisk syn gjaldt avtalen *all* kopperholdig kis - også den med under 0,5 % kopper og da ville eksporten fra Stordø, Bossmo og Bjørkåsen være slike brudd på avtalen. Det norske utenriksdepartementet protesterte mot den britiske oppfatninga av uttrykket «Pyrites containing copper», siden all norsk svovelkis inneholder kopper. Kis med så lav koppergehalt som ved de tre nevnte gruvene burde vært benevnt «Pyrites». Kopperavtalen dreide seg etter det norske synet om *utveksling* av kopper. Koppergehalten i kisen fra de tre gruvene var for

lav til å kunne brukes til kompensasjon for ferdig kopper. Regjeringa hadde da også satt grensa så lavt som 0,5 % kopper.

Det viste seg altså å være uenighet om denne viktigste avgrensingsbestemmelsen i hele avtalen. Det ble en forbitra diskusjon om hvordan denne uenigheten kunne ha oppstått og hvem som hadde skylda med representanter fra næringslivet og i Stortinget etter krigen. I følge Keilhau (1927: 161-162) kunne sammenhengen være at det opprinnelige norske forslaget ble utarbeida på norsk i samarbeid med bransjefolk. Men det ble ikke oversatt i samråd med de samme fagkyndige til engelsk før det ble sendt til britene. Da ville det kunne regnes med at «kopperholdig svovelkis» hadde blitt oversatt korrekt til «cupreous pyrites». Men siden forslaget var på norsk var det overlatt til britene å oversette det og da ble det til «Pyrites containig copper» og endog «purple ore containing copper» og disse versjonene ble ikke kontrollert av det norske utenriksdepartementet. De ble derfor med i de videre forviklingene.

I følge Keilhau (1927: 162) ville det ha vært greiere å få bragt dette grunnlaget i orden med det samme, for jo lenger krigen varte jo vanskeligere ville det bli for nøytrale stater å få til rimelige avtaler med de krigførende.

Dersom Ihlen hadde følt seg helt sikker på å kunne holde den kopperfattige kisen utafør avtalen hadde han vel heller ikke satt den øvre grensa for svovelkisens kobberinnhold så lavt som 0,5 % da den økonomiske lønnsomhetsgrensa under normale forhold var på 1 %. Han gjorde dessuten britene oppmerksomme på at ved salg av kis ble ikke de første 0,75 % betalt for som kopper (Riste, 1965: 20). Det virker som om Ihlen i denne fasen var mest opptatt av kopperinnholdet i kisen og kompensasjonsmulighetene dette ga. Først seinere skulle svovelinnholdet i de kopperfattige kismalmene bli avgjørende.

Utover i september forsto den britiske regjeringa at svovelet i den kopperfattige malmen var av størst betydning for Tyskland. Britene ønska derfor å utvide forbudet til å omfatte all norsk kis, med henvisning til den engelske ordlyden i avtalen. Samtidig stansa britene avsendinga av de 3000 tonn kopper til Norge. Da fikk Norge valget mellom å utvide eksportforbudet eller å oppgi kopperavtalen.

Keilhau (1927: 163) syntes det siste alternativet kunne ha mye for seg, men den norske regjeringa valgte å gi etter og informerte britene om at forbudet ville bli utvida slik britene ønska. Dette ble godtatt på britisk hold.

### **Rio- Tinto- kontrakten:**

Men da det kom til stykket var britene heller ikke nå fornøyde med bare å ha forkjøpsrett all norsk kis til de 3000 tonn var kompensert for. De ønska også en positiv kontrakt om kjøp av dette kvantumet. De lot Rio Tinto- selskapet, Norges verste konkurrent på kismarkedet, opptre som kjøper. Dette mislikte Kiseksportforeningen. Men da Ihlen forsto at kontrakten med Rio Tinto nå var et vilkår for norsk importen av kopper, pressa han bransjeforeninga og fikk også dette godtatt. Han argumenterte med at bransjen først og fremst måtte ta hensyn til landets interesser og ikke næringas profitt. Dermed ble kontrakten undertegna sist i oktober.

Det norske utenriksdepartementet forplikta seg dessuten til ikke å legge nye avgifter på kiseksporten i framtida og at utførselsforbudet for kopper skulle gjelde i like lang tid. Fra 30.oktober ble også forbudet utvida til å gjelde all norsk svovelkis og kisavbrann.

Derfor fant de gruvene som leverte svovelfattig malm å måtte organisere seg som «Svovlforeningen», med de fleste norske gruveselskapene som medlemmer.

For øvrig oppsto det en kontrovers om Rio Tinto- kontrakten skulle tre i stedet for Storbritannias forkjøpsrett i følge kopperavtalen. Britene anså forkjøpsretten for å gjelde fremdeles, noe som ville gi Storbritannia nye vesentlige fordeler. Også i denne saka ville det i følge Keilhau (1927: 166) ha vært en fordel om Ihlen hadde fått presisert forutsetningene for Rio Tinto- kontrakten før den kom i stand.

### **Britisk klage på eksport til Tyskland fra Stordø kisgruber:**

Dersom Rio Tinto- kontrakten var trådt i stedet for forkjøpsretten mente Ihlen at dette ga den norske regjeringa rett til gi dispensasjon fra eksportforbudet når kompensasjon for kobbergehalten ble oppfylt. Derfor ble det gitt dispensasjon til Stordø Kisgruber, som var tyskeid (Bjørnson, 1991: 40), for eksport til Tyskland av svært kopperfattig kis som ikke kunne skaffe til bake særlig mye raffinert kopper som kompensasjon. Da den britiske regjeringa ble kjent med dette reagerte den med en alvorlig klage. Britene mente at eksporten fra Stordø ikke kunne foregå uhindra av kopperavtalen og opprettholdt at forkjøpsretten skulle gjelde og de var villige til å forhandle med Svovlforeningen. Ihlen kom dermed i en meget vanskelig stilling. Han hadde allerede meldt til den tyske utsendingen at siden kisen fra Stordø lå langt under 1% kopper, ville eksporten av denne til Tyskland kunne fortsette. Tyskerne regna nå dette spørsmålet for å være ordna.. Da britene fant ut at det ble eksportert kis fra Stordø til Tyskland så de dette som en bekreftelse på at det var arrangert noe på tvers av Storbritannias avtaler med Norge (Riste, 1965: 160). Den britiske klagen kom mens forhandlingene med Tyskland om handelsavtale var i god gjenge og Ihlen håpa at de tyske krigstruslene ikke ville bli gjentatt. I disse forhandlingene gjorde tyskerne det klart at det avgjørende for dem var forsyninga av kis i følge den nye avtalen med Storbritannia (Riste, 1965: 154). Men dersom kopperspørsmålet i gjen ble tatt opp ville kanskje de tyske truslene komme i gjen. Ihlen valgte å la eksporten fra Stordø fortsette til handelsavtalen med Tyskland var gått i orden. Samtidig fastholdt han sitt standpunkt i koppersaka overfor britene. Britene så med mistillit på denne situasjonen. De hadde forsikra om hjelp til Norge ved et evt. tysk angrep, men ønska ikke noen krig mellom Tyskland og Norge. Da de heller ikke fikk noen informasjon om de norske forhandlingene med Tyskland, ble de redde for at Norge skulle gi Tyskland innrømmelser som kunne være skadelig for viktige britiske interesser. Så var ikke tilfelle i følge Keilhau (1927: 167).

### **Forbud mot levering av britisk kull til Norge som pressmiddel:**

I desember 1916 kom det ny regjering ved Lloyd George i Storbritannia og den ville vise større engasjement i krigen på alle fronter. Like etter klaga britene på brudd på kopperavtalen. Fra norsk side ble det minnet om den vanskelige stillinga Norge var i. Men britene sto på at begge overenskomstene måtte oppfylles. Norge gjorde samtidig en henvendelse til Storbritannia om lisenser for utførsel av kull fra Storbritannia til Norge. Dette hadde vært en kurant sak tidligere. Men britene svarte at de ikke ville anbefale slike søknader før avtalene om utførsel av kopper var oppfylt. Utenriksminister Ihlen fikk melding om eksportforbudet for kull i jula 1916. Importørene henvendte seg til britene, men det ble svart at årsaka til forbudet var britisk utilfredshet med hvordan det fra norsk side var gjennomført visse forholdsregler eller oppfylt inngåtte forpliktelser. Fram til våren 1915 hadde kulltilgangen til Norge fra Storbritannia vært ganske bra, men fra denne tida måtte det søkes om lisens. Begrunnelsen fra britisk hold var bl. a. mangel på arbeidskraft i kullgruvene. Kullforbudet ville være en alvorlig trussel mot Norges næringsliv. Den norske regjeringa fastholdt sitt syn på kopperavtalen . Men britene opprettholdt sitt syn på forkjøpsretten. De framholdt at denne gjaldt all kis («cupreous or non- cupreous Pyrite», Keilhau, 1927: 174). Utførselen av kis til Tyskland var skjedd for tidlig og dersom Norge var villig til å stoppe denne inn til ekvivalenten på 3000 tonn kopper var levert til Storbritannia, ville den britiske regjeringa godta dette som en ordning av tvisten (Riste, 1965: 266). . Dersom disse forutsetningene ble godtatt fra norsk side ville den britiske regjeringa frafalle de pålagte restriksjonene på kullutførselen. Fra norsk hold ble det foretatt føling om koppersaka. Det ble meldt at den norske regjeringa ikke ville stanse eksporten av svovelkis til Tyskland men vurderte å ikke benytte seg av adgangen til lisens for det av de 3000 tonn kopper som ikke var utskipa. Det ble spurt om den britiske regjeringa kunne

tenke seg voldgift om hovedtvisten eller om den ville godta at Norge begrensa eksporten til Tyskland til f. eks. 40 000 tonn i året (Riste, 1965: 264). Disse forslaga ble forelagt for britene, som avviste både voldgift og en slik minimumseksport til Tyskland. Britene foreslo i steden å legge koppertvisten fram for en britisk og en norsk jurist. Ble disse enige skulle hver av partene bøye seg. I det offisielle britiske svaret var det en klar påpeking av den skade ammunisjonen basert på norsk svovel kunne forårsake og det norske forslaget ble avvist.

Fra norsk side norske var oppfatninga at dersom konflikten ble trukket lenger ut i tid ville de britiske krava bli skjerpa. Samtidig med dette begynte tyskerne med uinnskrenka ubåtkrig. Da ville det være risikabelt for Norge å holde gående en konflikt med Storbritannia. Derfor informerte Ihlen like etterpå tyskerne om at kiseksporten til Tyskland kunne bli stansa pga. kullsituasjonen. Det kom ingen tysk reaksjon på dette. Det var klart at tyskerne hadde gitt opp å skaffe seg norsk kis den 12. februar. Den 14. februar meddelte Ihlen til britene at den norske regjeringa var villig til å slutte å gi eksportlisenser for kis til Tyskland dersom kullforbudet ble oppheva, dersom ikke de to juristene skulle komme til en motsatt avgjørelse. Den tyske regjeringa fikk til gjengjeld tilbud om valutalån og dispensasjon for en del varer. I februar stansa den norske regjeringa all eksport til Tyskland av svovelkis fra Stordø kisgruber. Dette hadde vært hovedårsak til den britiske klagen. Bedriften fikk bare lisens til å eksportere 1/6 av den tidligere produksjonen (Bjørnson, 1991: 40). Slik var konflikten mellom den norske og den britisk regjeringa løst den 17. februar 1917 (Riste, 1965: 166).

Det spørs hvor mye importen av norsk kis betydde i realiteten for Tyskland. I følge den italienske utsendingen i Norge ville krigen, dersom Norge forbød eksport av kis, være over på tre måneder (Berg, 1995). Men Tyskland planla å greie seg uten norsk kis allerede fre 1915 (Stensland, 2002: 495)

### **Terminologi:**

De norske gruvene som var involvert i konflikten drev på det som i Norge går under navn av «kis»(fra tysk). Dette er en blanding av oftest mest svovelkis, FeS<sub>2</sub>, og avtakende mengder magnetkis, kopperkis, sinkblende, blyglans etc. Alle mineralene er forbindelser av metall og svovel. Den norske eksportkisen inneholdt opp til 43 % svovel. Den kommersielle betegnelsen på svovelkis på engelsk er «pyrites», på kopperholdig svovelkis «cupreous pyrites». Svovelkis var på denne tida det viktigste råstoffet for framstilling av svovelsyre som bl. a. brukes til framstilling av sprengstoff og nitratkunstgjødsel.

Ved røsting av kismalmen, som foregikk i Norge, framkom et mellomprodukt, «kisavbrann», som pga. forurensninger av bl. a. kopper ble eksportert som ikke særlig ettertrakta produkt i normale tider (Vogt, 1918: 100). Men i krigs- og krisetider med begrensa tilgang til annen jernmalm var dette et verdifullt råstoff for industrien. Siden Norge ikke hadde noe anlegg for videre bearbeiding måtte kisavbrannen renses i avtakerlandet for bl.a. kopper ved ekstraksjon og det ble deretter brukt til framstilling av jern og stål under navn av «purple ore», som var det som ble i gjen når det meste av svovelet var utvunnet av svovelkisen (pyrites).

I Norge foregikk ellers bare videreforedling i mye mindre skala til bl. a. bessemerkopper.

### **Keilhaus, Ristes og Haugs syn på kopperkonflikten:**

*Keilhau* (1927: 177) summerte opp sin framstilling av kiskonflikten med Storbritannia slik: Målet til Ihlen var å holde de kontroversielle spørsmålene svevende så lenge det var konflikt med Tyskland. Han var sikkert klar over at han før eller seinere ville måtte bøye seg for de britiske krava om å stanse eksporten av kis til Tyskland. Men han ville ikke gi etter for Storbritannia før handelsavtalen med Tyskland var i orden og truslene fra ubåtresolusjonen var ute av verden. Det lyktes dessuten for ham å få handelsavtalen med Tyskland av 23. januar forma slik at tyskerne vanskelig kunne komme med noen innvending mot seinere stopp i kiseksporten dersom dette ble begrunna i kopperavtalen.

Allerede neste dag begynte Ihlen tilbaketog overfor krava fra Storbritannia . Den 17. februar 1917 ble det britiske forbudet mot kulleleveranser til Norge oppheva.

Seinere føyde Keilhau til i mer populære framstillinger:«Under utviklingen av saken blev den britiske regjering i noen grad påvirket av de rent privatkapitalistiske interesser som knyttet seg til det store Rio- Tinto- selskap» (Keilhau, 1935: 512). (Et medlem av regjeringa til Lloyd George hadde til og med vært styremedlem i Rio Tinto, norske kiseksportørers erkekonkurrent til årsskiftet1916/17 (Riste, 1965: 255)), og enda seinere: «Kobberkonflikten gir det mørkeste avsnitt i beretningen om Ihlens utenrikspolitikk. I denne saken gikk han frem på en uoppmerksom og mindre heldig måte. Men han møtte liten forståelse hos de britiske myndigheter,-...»(Keilhau, 1938: 292).

På positiv side for Ihlen regna Keilhau at han viste stor manøvreedyktighet da vanskelighetene kom og at det etter hvert lyktes for ham å baute seg fram uten å ofre stort av nasjonale interesser. Men han hadde det fulle ansvaret for at konflikten oppsto og for den uheldige kontrakten med Rio Tinto.

I følge *Riste* (1965: 118-119) involverte konflikten om norsk kopper *tre parter*: *Norge* ønska å få tak i vitale forsyninger av bearbeida kopper og samtidig å fortsette å eksportere svovelkis til Tyskland både av økonomiske og politiske grunner. *Tyskland*, som trengte svovelkisen primært pga. svovelinnholdet, var endog villig til å eksportere høyverdig kopper i bytte, mens *Storbritannia* og den øvrige ententen ønska å stenge av alle forsyninger til Tyskland av norsk svovelkis og koppermalm som ledd i blokaden.

For *Norge* ville den beste løsningen ha vært et enkelt kompensasjonsopplegg hvor all utførsel av av koppermalm og muligens også svovelkis ville finne sted på basis av et strengt bytte av kopperinnhold med et tilsvarende mengde raffinert kopper. Dette var også grunnlaget for kopperavtalen, men det var kvalifisert ved et kriseopplegg som kunne tolkes som en faktisk blokad mot tysk import av kis for en langt tidsrom. Det kan bare antas at grunnen til at Norge godtok denne «forsikringa» har vært at det amerikanske kopperet som avhang av dette allerede hadde vært betalt for og ikke lett kunne ses bort fra.

De følgende uenighetene samla seg om denne «forsikringa», men ble utløst av en lingvistisk/-terminologisk disputt pga. upresise formuleringer, der en bokstavelig tolkning fra den sterkere parten overveide over en logisk tokning fra den svakere sida. I virkeligheten synes hele kopperdisputten å ha vært fylt opp med flertydigheter, som det norske utenriksdepartementet ikke lyktes med å fjerne i forkant.

De tilgjengelige kildene er utilstrekkelige for klare konklusjoner m.h. på hva som hendte seinere i kopperkonflikten. Men de synes å tyde på at den britiske regjeringa med hensikt gjorde bruk av upresisitetene i overenskomsten for å oppnå bedre betingelser enn Norge kunne forventes å gå med på, både med hensyn til prisen på kis og omfanget av eksportforbudet. Det er vanskelig å tro at utenriksminister Ihlen skulle ha gitt disse innrømmelsene uten å ha vært overbevist om muligheten for en tillatelse til gjengjeld om eksport til Tyskland, noe som var livsviktig for Norge, i oktober 1916.

Spørsmålene ble sannsynligvis vanskeligere pga. de tyske interessene som var involvert i norske kisgruver. Stordøs Kisgrubers produksjon av kobberfattig svovelkis var jo kontrollert av tyske eiere. Videre var den norske regjeringa konstant under press pga. landets kopperbehov og i andre omgang også fra krisa i de tysk- norske forbindelsene. Derfor måtte Norge til slutt gi etter overfor alle krav fra Storbritannia, ikke så mye, synes det, pga. at landets stilling i denne spesielle disputten var uutholdelig som fordi upresisitetene og misforståelsene avgjort var til fordel for den sterkere sida.

Striden om kopperavtalen kom i følge *Haug* (1994) etter hvert til å dreie seg om eksporten av svovelkis fra det tyske gruveselskapet Stordø til Tyskland. Siden denne malmen inneholdt mindre enn 0,5 % kopper mente norske myndigheter at denne eksporten ikke ble berørt av kopperavtalen (*Haug*, 1994: 97). De påståtte bruddene på fisk- og kopperavtalen ble av britene brukt som formell begrunnelse for presset mot den norske regjeringa.

Etterspill:

Det lyktes for Norge å unngå at noen av partene i krigen engasjerte seg på norsk territorium til tross for sterkt press fra Storbritannia og trusler fra Tyskland.

I etterkant – sommeren 1918 – ble det nedsatt en komite, «Kobberkiskomiteen» for å ta for seg forsyninga av kobber i høve forhandlingene mellom kiseksportforeningen og Rio Tinto (Industrieforsyningsdepartementet, 1919, 2-, 1922, 118-, Haffner, 1925, 693-694).

Seinere - sommeren 1919 - ble det nedsatt en ny komite, «Rio Tinto- komiteen» for å foreslå ordning av oppgjøret mellom Kiseksportforeningen og departementet fra overenskomsten om ordningen av kobberimport og kiseksport (Industrieforsyningsdepartementet, 1922, 120-123).

Under den tyske okkupasjonen 1940-1945 var norsk svovelkis fremdeles ettertrakta for tysk krigsindustri og det var også da viktig for Storbritannia og dets allierte å hindre i størst mulig utstrekning at Tyskland fikk adgang til dette viktige råstoffet. Det ble derfor utført commandoraid mot utskipinga fra Stordø og jernbanetransporten fra Løkken til videreforedling og utskipping i Thamshavn og produksjonen ved andre gruver ble sabotert.

I dag er samtlige norske svovelkisgruver nedlagt. Hovedkilden for svovel er for tida rensing av «sur» (vesentlig hydrogensulfidholdig) naturgass. Som kjent eksporterer nå Norge (rein) naturgass til både Storbritannia og Tyskland.

#### **Litteratur:**

*Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon*, 1984, Kunnskapsforlaget, Oslo.

Berg, R., 1995: «Norge på egen hånd 1905-1920», *Norsk utenrikspolitikk historie*, II, Oslo: Universitetsforlaget, 400 s.

Dorenfelt, L. J., 1919: *Utenriksminister Ihlen og kobberavtalen*, Kristiania, 35 s.

Fasting, K., 1955: *Nils Claus Ihlen 1855-24. juli 1955*, Oslo: Gyldendal Norsk, 380 s., 6 pl.

Foslie, S., 1926: «Norges svovelkisforekomster», *Norges Geologiske Undersøkelse*, 127, 122 s., 5 pl.

Haffner, V., 1924: *Innstillinger og betenkninger fra kongelige og parlamentarisk kommisjoner, departementale komiteer m. m.; 1814-1924.*, Oslo, XLVI, 823 s.

Haug, K. E. , 1994: «*Falls Norwegen auf die Zeite unserer einde tritt*» *det tysk- norske forhold fra sommeren 1916 til utgangen av 1917.*, Univ. Trondheim, Hovedfagsarb., 200 s.

Industrieforsyningsdepartementet, 1919: «Om utredelse av statskassen av det ved Kgl. es. av 4de oktober f. a. fastsatte tilskud til Kiseksportforeningen», St. Prp., 113 (1919), 9 s.

Keilhau, W., 1927: *Norge og verdenskrigen*, Oslo: Aschehoug, XV, 367 s.

Keilhau, W., 1930: »Norway», i *Sweden, Norway, Denmark and Iceland in the world war*, New Haven: Yale University Press, s. 279-408.

- Keilhau, W., 1935: *Tidsrummet fra omkring 1875 til omkring 1920.*, *Det norske folks liv og historie gjennom tidene*, E. Bull, m. fl., X, Aschehoug, Oslo, 539 s., 3 pl.
- Keilhau, W., 1938: *Det norske folks liv og historie i vår egen tid.*, (Oslo: Aschehog, 500 s., 8 pl.(2. opplag).
- Rasmussen, G., 1922: «Beretning om Industriforsyningsdepartementets virksomhet», i Om industriforsyningsdepartementets virksomhet, Provianteringsdepartementet, Bil. St. med., 14, IV, 348 s.
- Riste, O. 1965: *The neutral ally: Norway's relations with the belligerent powers in the first world war.*, Oslo: Universitetsforlaget, 295 s.
- Riste, O., 2005: *Norway's foreign relations – a history.*, 2. utg., Oslo: Universitetsforlaget, 306 s.
- Salmon, P., 1997: *Scandinavia and the great powers 1914-1940.*, Cambridge: University Press, XIX, 421 s.
- Statens metalcentral, 1922: *Beretning om metalcentralens virksomhet 1918-1920.*, Kristiania, 76 s.
- Stensland, R. H., 2002: «Tyske forsyningstiltak under første verdenskrig», *Historisk Tidsskrift*, 81, s. 489-512.
- Utenriksdepartementet, 1920: *Oversikt over saker behandlet av utenriksdepartementet under krigen som egner seg for offentliggjørelse*, II, Kristiania: Grøndahl, IV, 140 s.
- Vogt, J. H. L., 1918:»Jernmalm og jernverk.«, *Norges Geologiske Undersøkelse*, 85, III, 182 s.
- Ørvik, N., 1971: *The decline of neutrality 1914-1941 with special reference to the United States and the Northern neutrals.*, London: Cass, 320 s.